

Dossier de treball

Servei Educatiu

Exposició

En Guerra

En Guerra

Comissaris

Antonio Monegal
Francesc Torres
José Maria Rídao

Coproducció

Centre de Cultura Contemporània de
Barcelona i Fòrum Barcelona 2004.

COORDINACIÓ

Servei d'Exposicions del CCCB

Inauguració

17 de maig de 2004

Dates

18 de maig a 26 de setembre de 2004.

ESPAI

SALES 2 I 3 CCCB

Imatge de la portada: **David Levinthal**, *Tanc*, de la sèrie 'Hitler s'ens va escapar a l'est', 1975-1977 Galerie Xippas, Paris

Imatge superior: **Francesc Torres**, *Memorial*, 1992.
Col·lecció de l'artista, Barcelona

Índex

El CCCB i la guerra Després de l'exposició.El Dossier de treball	4
Presentació de l'exposició: En Guerra Textos i imatges de l'exposició	8
Propostes del Servei Educatiu Quadern de treball. Materials complementaris:	18
Paraules d'escriptor Visions d'artista	20
Temes de reflexió	28
Treball de recerca	29
Bibliografia	30

Montalegre, 5 08001 Barcelona
Tel. 93 306 41 00 www.cccb.org

Informació del Servei Educatiu:
Tel. 93 306 41 35

de dimarts a divendres de 10 a 13 h.
educatiu@ccb.org

El CCCB i la guerra

La guerra veritable no apareixerà mai als llibres.

Walt Whitman, Specimen Days, 1885

Abans d'Agamenon van viure molts altres herois, però tots ells romanen coberts per una nit eterna, sense que ningú els plori ni els conegui, perquè els manca el seu poeta.

Horaci

La preocupació pels conflictes bèl·lics concrets i la reflexió sobre el fenomen de la guerra com un problema general, ha estat present en moltes de les activitats i exposicions del CCCB.

Des de la seva inauguració, l'any 1994, el CCCB ha volgut ser una àgora, un lloc de trobada, un espai d'aprenentatge plural i un altaveu de noves idees. Ha volgut ser un reflex directe de les inquietuds socials i un estimul intel·ligent en el debat sobre els grans temes que afecten el món contemporani.

Al llarg d'aquests anys, malauradament, el soroll destructiu de la guerra ens ha acompanyat i ens ha sacsejat sense compassió: els conflictes a Bòsnia-Herzegovina, el setge de Sarajevo, les matances i guerres tribals a l'Àfrica, la guerra d'Afganistan, el conflicte palestí-israelià, la guerra a l'Iraq,... El CCCB ha estat atent a aquests fets i, més enllà dels apunts circumstancials o les sotragades emocionals, ha estimulat el coneixement, l'anàlisi i el debat seriós, establint un compromís permanent amb el rigor dels continguts i la pluralitat de les visions.

Només cal citar algunes de les exposicions i instal·lacions fetes o acollides durant als darrers anys al Centre com: No Oblidaràs. Sarajevo, Els nens de la guerra o Compte on trepitges! Perill de mines; cicles de conferències com La Guerra realitzades arran de l'escenari creat pel conflicte a l'Iraq o, en el marc de la col·laboració amb els grups associats al CCCB, l'important treball visual i sonor d'Ovni i Zeppelin.

Durant el 2004 la guerra com a fenomen es converteix en una qüestió central dins el CCCB. A més de l'exposició i, en relació a aquesta com a activitat principal, tenen lloc unes xerrades dedicades al públic escolar fetes per periodistes i fotògrafs que han tingut contacte directe amb conflictes bèl·lics. Adreçades al públic general, un nou cicle de conferències, debats, cicles de cinema i de documentals, així com el Festival Zeppelin sobre músiques contra la guerra i una obra de teatre Morir a Bagdad. En definitiva, una complexa xarxa d'esdeveniments amb presències temporals i espacials variades que tenen en el marc permeable del CCCB la seva expressió.

Després de l'exposició. El Dossier de treball

Una exposició temporal és un producte cultural limitat en l'espai i el temps, però és prou evident que les idees, problemes i reflexions que des d'ella es proposen transcendeixen aquest marc temporal i espacial.

Una pregunta que molt sovint ens hem fet és, com mantenir viva, més enllà del dia de clausura, l'experiència i els estímuls que una exposició genera.

Una clàssica i útil manera de recordar i "tornar" a l'exposició és a través del catàleg. Una altra manera, especialment adreçada al món educatiu, és aquest dossier que hem intentat que sigui alhora memòria i estimul; memòria perquè conté els textos de sala acompanyats d'una selecció d'imatges i estimul perquè us proposa suggeriments i temes de reflexió per seguir pensant. Al mateix temps, el dossier vol ser un reflex del conjunt d'activitats programades al Centre al voltant del tema de la guerra. Per aquesta raó, les cites literàries, les connexions amb el món cinematogràfic, multimèdia i musical són freqüents i hi juguen un paper destacat en l'aproximació a la guerra com a fenomen cultural. Tota aquesta informació la trobareu, de manera sintètica, en el dossier publicat i, amb major varietat de recursos, en la seva versió electrònica a la nostra pàgina Web www.cccb.org

Però, d'una manera més ambiciosa, el CCCB fa temps que està treballant des del Centre de Documentació i la pàgina Web per fer més fàcil i ràpida la consulta d'informació relativa a les exposicions i les activitats passades i actuals. En el cas concret del tema de la guerra al Centre de Documentació podeu trobar un important fons bibliogràfic, material sobre l'exposició, un interessant arxiu videogràfic i sonor, alhora que documents relatius a altres activitats que ja formen part de la memòria del CCCB. I, a través de la pàgina Web us oferim la possibilitat d'accedir a una àmplia varietat d'informació i de recursos per continuar explorant sobre la complexitat d'aquest tema.

Instal·lació **No Oblidaràs**. Sarajevo 10 anys després del setge. Abril 2002.
Hall del CCCB

En Guerra al CCCB

Només els morts han vist el final de la guerra.

George Santayana

Presentació a l'exposició En Guerra

Aquesta afirmació inquietant i pessimista del filòsof George Santayana és, malauradament, tan real ara com el dia que va ser escrita. Les dades, malgrat la fredor dels números, són prou evidents. Entre l'any 1945 i el 2004, els conflictes bèl·lics han estat una plaga permanent que ha destruït més de 23 milions de vides humanes, un 80% aproximadament civils i, malgrat els infinits esforços de persones i institucions, la pau és, ara per ara, un somni llunyà per a moltes persones. Però el fenomen de la guerra no es limita a una suma estadística, ni a la crueltat dels combats o la por de les víctimes. És una realitat de gran complexitat i amplitud que no té unes fronteres precises. Per aquesta raó, els comissaris d'En guerra escriuen al catàleg que

“l'exposició pretén identificar tant els canvis produïts en l'evolució de la guerra des del començament del segle XX fins al present com els aspectes invariables que defineixen el fenomen de la guerra com a tal, i que es manifesten en la majoria dels conflictes i en els processos previs a la seva materialització violenta. Hem intentat apropar i confrontar el punt de vista dels guerrers amb el de les víctimes, la visió d'aquells que creuen lluitar per una causa noble amb aquells que combaten la guerra i la descarten radicalment. En aquest sentit, no es tracta d'una exposició a favor o en contra de la guerra, sinó sobre allò que la guerra és, sobre diferents facetes de l'experiència de la guerra, sobre el seu impacte directe en individus i comunitats, i sobre la seva representació formalitzada en productes culturals...”

La voluntat dels comissaris és la d'apropar el visitant al fenomen de la guerra a través d'un recorregut temàtic en el qual és combinen pintura, fotografia, cinema, art conceptual i instal·lacions d'artistes reconeguts com Otto Dix, George Grosz, Oskar Kokoschka, Antoni Miralda, Martha Rosler,... i documents i objectes molt diversos, alguns de persones que han viscut la guerra de molt a prop, i d'altres derivats del complex teixit de relacions que es poden establir amb la guerra com a manifestació cultural.

“L'exposició [escriuen els comissaris], s'inicia amb la socialització de la violència: com els éssers humans ens familiaritzem des de petits amb la idea de la

possibilitat de la guerra i l'existència d'institucions, com els exèrcits i la indústria armamentística, en les quals es materialitza aquest potencial. D'aquí es passa a la construcció de la imatge de l'enemic i de les causes del conflicte: les vies per les quals una societat es divideix en grups irreconciliables o dos col·lectius establerts acaben percebent que els seus interessos o visions del món en conflicte no són negociables i només es poden resoldre mitjançant la violència. La següent secció entra en les hostilitats pròpiament dites, en allò que habitualment es consideraria l'objecte d'una exposició sobre la guerra. Aquest corpus central de l'exposició, el més ampli, té al seu torn diversos apartats i abasta tant l'experiència dels soldats com la de la població civil, la fugida dels refugiats, la destrucció de les ciutats i els genocidis. Es recorre primer l'àmbit militar: en marquen l'inici la mobilització de les tropes i les protestes contra la guerra, i s'inclou el temps mort d'espera dels soldats abans del combat, per entrar seguidament en el combat pròpiament dit i després en els seus efectes (morts, ferits, presoners).”

“L'exposició dedica un apartat a diversos temes relacionats amb les repercussions de la guerra en els no combatents: els bombardeigs i setges de les ciutats, l'ús de les armes nuclears i la seva amenaça durant la guerra freda, o l'holocaust. El que hi ha a continuació és el resultat de la guerra: la victòria i la derrota (quan hi són), la signatura dels instruments de rendició o d'alto el foc (quan hi són), les represàlies contra els col·laboradors, les celebracions o els judicis per crims de guerra. Finalment, la narrativa es concentra en la memòria de la guerra, i en el seu oblit: monuments, llibres d'història, el testimoni dels supervivents en la història oral, i l'estat actual de famosos camps de batalla ara buits, recuperats per la natura o, en alguns casos, esborrats per l'expansió immobiliària.”

En aquest cinc àmbits temàtics en els quals està dividida l'exposició es presenta un material molt divers que ens descobreix les múltiples cares de l'experiència de la guerra, un fenomen laberíntic i complex que posa de manifest la inquietant i inestable hibridació de violència i solidaritat que conviu en el si de les societats humanes.

En Guerra

Textos i imatges de l'exposició

David Levinthal *Casc i creu*, de la sèrie *'Hitler s'ens va escapar a l'est'*, 1975-1977 Galerie Xippas, París

Aquesta exposició pretén provocar una reflexió sobre el lloc de la guerra en la cultura i invitar el visitant a convertir el recorregut per aquest lloc en una experiència de la seva posició quotidiana dins aquest espai "en guerra". S'identifiquen tant els canvis produïts en l'evolució de la guerra des del començament del segle xx fins al present com els aspectes invariables que defineixen el fenomen de la guerra com a tal, els quals es manifesten en la major part dels conflictes.

El concepte d'experiència i el repte de representar aquesta experiència són els eixos que articulen tota l'exposició. Els qui hi han estat n'han donat testimoni, han enregistrat les imatges, ens han llegat el seu relat. Els qui no l'han viscuda accedeixen a través d'aquestes representacions a una experiència mediatitzada, però que per això no deixa de ser una forma de coneixement. L'exposició no es limita a reflectir allò que s'esdevé quan i on es combat una guerra, sinó que també inclou aquells aspectes del fenomen de la guerra que incideixen fins i tot en l'espai social que aparentment està en pau, com aquest en el qual l'exposició té lloc.

Martha Rosler, *Netejant les cortines*, de la sèrie *"Portant la guerra a casa: casa bonica"*, 1967-1972. Galerie Anne de Villepoix, París

1

La socialització de la violència

Per explicar el fenomen de la guerra no sols ens hem de remuntar als seus orígens culturals en un passat llunyà, sinó també observar institucions i pràctiques socials que estan presents al nostre voltant. Les formes ritualitzades d'expressió del conflicte i la violència són nombroses, i els éssers humans es familiaritzen des dels jocs infantils amb la idea de la guerra, que envaeix el territori d'allò que és civil a través del entreteniment, la moda i la publicitat. Les infraestructures necessàries per a l'ús organitzat de la força, com els exèrcits i la indústria de l'armament, existeixen d'antuvi com a instruments de prevenció. Abans que no es declari una guerra qualsevol, ja disposem de tots els recursos necessaris per concebre'n la possibilitat i, especialment, de la inscripció prèvia en l'imaginari col·lectiu d'una cultura de la guerra.

Agustí Centelles, *Nens jugant a la guerra*. Montjuïc, Barcelona, 1936. Arxiu Agustí Centelles

2

La construcció de l'enemic

Les guerres tenen moltes causes possibles per les quals una societat es divideix en grups irreconciliables o dos col·lectius establerts acaben percebent que els seus interessos o visions del món, en conflicte, no són negociables i només es poden resoldre mitjançant la violència. Cal, tanmateix, constatar una condició comuna a tots els conflictes: sense enemic no hi ha guerra. Els mecanismes de desqualificació, deshumanització o demonització de l'altre es basen en percepcions i prejudicis culturalment establerts que serveixen per fonamentar l'exercici de la força. Mitjançant els discursos dels líders i la propaganda, la memòria de greuges passats o l'amenaça de perills futurs, i sovint amb la col·laboració dels mitjans de comunicació, es va teixint l'ordit cultural que trasllada la noció de la necessitat i legitimitat de la guerra a l'entorn social.

Joanne B. Sheele, *Desembarassant el camp de batalla per a l'acció a Xina*. Col·lecció de cromos "Els horrors de la guerra" de paquets de xiclet, núm.148, 1938. Carl H. Scheele Collection.

3

Hostilitats

L'expectativa de guerra comporta la crida a les armes. El resultat d'aquest procés, sovint irreversible, marca el començament de les hostilitats. El cos central de l'exposició, dedicat a l'experiència de la guerra, abasta tant la dels combatents com la de la població civil. Es basa en el sediment documental i les imatges que testimonien un esdeveniment la complexitat del qual desafia tota capacitat de representació, però que no pas per això ha deixat de ser constantment representat. A partir d'aquest punt estem efectivament en guerra, en l'espai de la violència col·lectiva organitzada.

L'espera del combat

La major part del temps del soldat no és temps de combat, sinó d'espera. Un temps mort que s'omple d'activitats i recursos per foragitar la por i l'avorriment, per evadir-se d'aqueixa mort del temps que precedeix el temps de la mort.

El combat

La ficció i l'art poden explicar una veritat que defugi allò que és merament documental. Fins i tot quan es fonamenten en un retrat rigorós del fet històric, en apropar l'espectador al punt de vista i estat emocional del combatent, assolixen un grau d'immediatesa i intensitat que el registre documental difícilment pot reproduir.

Robert Capa, Desembarcament de la primera onada de tropes americanas a l'alba, platja d' Omaha Normandia, 6 de juny de 1944. Robert Capa / Magnum Photos / Contactos

L'avantguarda històrica

Podem rastrejar moltes de les transformacions de la història de l'art al segle xx a través del diàleg amb els conflictes bèl·lics i les successives respostes al desafiament que implica representar l'experiència de la guerra. Sovint s'utilitza el terme 'avantguarda' sense tenir-ne en compte les connotacions militars i sense reconèixer la influència que la primera guerra mundial va tenir en la revolució dels llenguatges estètics i en la formació dels moviments d'avantguarda. Uns quants d'aquests avantguardistes, com ara Otto Dix, George Grosz, Gino Severini, Fernand Léger, Oskar Kokoschka, Mikhail F. Larionov, van formar també part d'aquesta altra avantguarda, la del front, i la seva experiència personal en la guerra va condicionar-ne el llenguatge estètic. Davant d'aquests models avantguardistes, perduren altres modalitats més tradicionals de la pintura històrica, sovint també basades en l'experiència directa..

imatge superior: **Tom Lea**, *La mirada de les 2000 iardes*, 1944. National Museum of the U.S. Army, Army Art Collection

imatge dreta: **George Grosz**, *L'home gris balla*, 1949. Colecció Ralph Jentsch

L'avantguarda literal

Hi ha una diferència qualitativa entre la representació de la guerra per l'artista que és alhora testimoni ocular del que representa i la reconstrucció idealitzada del fet històric. La guerra de Crimea va ser la primera a ser fotografiada, però les càmeres eren massa lentes per captar el moviment i els periòdics enviaven artistes al front per documentar els fets de guerra. Paral·lelament a aquest procés, alguns exèrcits regulars van arribar a disposar d'un cos d'artistes que documentaven les seves campanyes. Aquesta pràctica ha continuat malgrat que d'ençà de la primera guerra mundial ja hi havia càmeres de fotografia i cinema capaces d'enregistrar l'acció.

Aquest fons, tan extraordinari com desconegut, d'art de guerra generat a partir de l'experiència immediata és ben distint de l'art èpic de cavallet que adorna els museus. La proximitat física amb l'horror i la mortaldat del camp de batalla dóna a aquests artistes una autoritat moral difícilment equiparable a la d'altres artistes que exploren el mateix contingut sense haver-lo viscut. Que s'ignori una part important de l'art que més directament ha reflectit la guerra moderna, contribueix a constatar que una característica de tota guerra és l'anonimat de la majoria dels seus protagonistes.

Dins d'aquesta secció també s'inclouen les tecnologies del testimoni visual des de primera línia que dominen la cultura contemporània: la fotografia, la cinematografia i el reportatge de televisió. Els exèrcits regulars disposen dels seus cossos de fotògrafs i càmeres, però avui dia la representació de les guerres es troba majoritàriament en mans dels reporters, que s'han convertit en els nostres mediadors principals. Al conflicte entre independència i servitud als mitjans de comunicació s'afegeix la creixent interferència de governs i exèrcits, que des del Vietnam saben que l'opinió pública és un altre front de lluita.

Urbicidis

Cap visió de la guerra contemporània es pot reduir a la perspectiva dels combatents, perquè el que la defineix és que es fa a costa de i contra els no combatents, transgredint els principis més bàsics del dret internacional. Fins a la primera guerra mundial el que era mortalment perillós era ser al front. D'aleshores ençà és la població civil la que pateix. Com a víctimes o com a hostatges, perquè això ha estat en ciutats assetjades i durant tota la guerra freda. A hores d'ara aproximadament el setanta-cinc per cent dels morts de guerra són civils. Avui dia el front és la ciutat. El concepte d'urbicidi ens parla d'una altra faceta de la cultura de la guerra: un trastorn traumàtic de la vida quotidiana en totes les seves dimensions. I ens recorda que la guerra no és pas una cosa tan remota, sinó que visita els ciutadans a casa seva.

Gervasio Sánchez, *Exèrcits mutilats 2* (dones i nens). © Gervasio Sánchez

Leningrad

Leningrad va sofrir el setge de les tropes alemanyes durant 872 dies. Hi va haver un milió de morts. La fam va arribar a l'extrem que els refugiats a l'Ermitage menjaven cola de fuster. La ració per persona va arribar-se a reduir a 175 grams d'un pa de farina barrejada amb serradures. Per mostrar la moral dels assetjats, el 9 d'agost de 1942 va tenir lloc un concert dirigit per Xostakòvitx, que es va retransmetre per ràdio a tot el país. El Museu del Bloqueig es va inaugurar el 1944, només tres mesos després de l'aixecament del setge, amb 37.000 peces en exhibició, incloent-hi tancs i avions. Però tres anys més tard Stalin va decretar el desballestament del museu i va fer afusellar el seu director. Es va tornar a obrir el 1989.

Felix Vallotton, Verdun, 1917. Musée de l'Armée, Paris

Sarajevo

El setge de la ciutat s'ha convertit en un símbol de la barbàrie del final del segle xx. Mostra tant el que és un enfrontament ètnic en una guerra civil com els seus efectes en els no combatents. El moment emblemàtic del setge, el constitueix l'atac de morter sobre la cua del pa el 28 d'agost del 1995.

Londres

A través de l'exemple de la ciutat de Londres, que es va inspirar per organitzar la seva defensa passiva en l'experiència dels bombardeigs de Barcelona, es mostra el sofriment de la població civil sota aquesta forma d'atac que, a partir de la guerra civil espanyola, ha caracteritzat la guerra contemporània.

Henry Moore, Estudi per "Postures de persones adormides", 1940-1941. The Henry Moore Foundation, Gran Bretanya

Infants

Un testimoni directe, comparable a les obres del que hem denominat l'avantguarda literal, es troba als dibuixos dels nens que han viscut l'experiència de la guerra. Sovint aquests dibuixos es fan com un exorcisme d'horror i forma de teràpia davant el trauma.

Nen ruandès. Què va passar amb els tutsis al 1994, 3 d'octubre de 1997. Richard Salem, Editor, "Witness to Genocide - The Children of Rwanda", Nova York 2000

4

Victòria i derrota

Les guerres no sempre acaben d'una manera clara i decisiva. Més aviat al contrari, en la major part de les guerres contemporànies és molt difícil, si no impossible, assenyalar el punt final definitiu. Com a contrast, l'exposició remarca alguns dels casos en què la delimitació és més palesa, en què es firma una rendició o un tractat i el final de la guerra s'anuncia i celebra. Assenyalen el moment a partir del qual descriure els efectes que segueixen una guerra i revelen que no necessàriament fineixen la violència, ni el dolor, ni el conflicte. Les represàlies, els suïcidis o l'exili, els judicis per crims de guerra i les fosses on s'enterra la veritat, les cicatrius que queden en individus i pobles, indiquen la continuïtat de les conseqüències. Victòria i derrota no són categories definitivament oposades, a vegades es confonen i inverteixen, i fins pot ser que tots dos bàndols es proclamïn vencedors.

Evgeni Khaldei, Els combatents soviètics hissen la bandera de la victòria al Reichstag, 2 de maig de 1945. AKG Images, Berlín

5

Memòria

La memòria de les guerres, de les victòries tant com de les derrotes, és un dels actes privilegiats d'afirmació col·lectiva de les nacions. Es construeixen monuments, cementiris, relats, i mitjançant aquests processos de commemoració es construeix també la identitat dels individus i els pobles. L'objectiu d'una reflexió sobre la funció de la memòria és presentar un cicle que es tanca: el discurs sobre la guerra que s'inscriu en la memòria col·lectiva en forma de monuments i commemoracions, i de llibres d'història amb els quals s'educa els infants, és part integrant del sistema de socialització que fa de la guerra un element constant de la cultura humana. Les guerres de l'esdevenidor tenen sovint origen i justificació en guerres anteriors, i la possibilitat mateixa de fer la guerra deriva d'aquesta memòria ancestral

Camps de batalla

Aquesta narració sobre els successius estadis del fenomen de la guerra, passant per la socialització de la violència, la construcció de l'enemic, les hostilitats, la victòria i la derrota, i també la memòria, es pot llegir igualment com una analogia de les edats de l'ésser humà: des del nen que juga, al jove que combat i a la família que sofreix a la ciutat, fins als vells que recorden i, finalment, la tomba. El cicle es condensa en última instància en un nom, d'algú o d'un lloc, escrit en un llibre o en una pedra, o abandonat en l'oblit.

Christine Spengler, Cementiri de màrtirs a l'Iran, 1979. © Christine Spengler

Quadern de treball

Materials complementaris

En Guerra

Propostes del Servei Educatiu.

No sé com es lluitarà a la Tercera Guerra Mundial, però la quarta es farà amb bastons i pedres. Albert Einstein

La guerra és sempre una manifestació de la cultura, sovint un element determinant de les formes culturals, i en algunes societats, la cultura mateixa. John Keegan

Aquest nou Quadern de Treball dedicat a l'exposició En guerra té l'objectiu de senyalar camins i connexions, suggerir recorreguts informals, i facilitar eines per orientar-se en aquesta complexa xarxa d'esdeveniments que és la cultura de la guerra.

El fenomen de la guerra, tan antic i tan present, tan laberíntic i canviant, amb múltiples cares i masses creus, supera les possibilitats de qualsevol anàlisi, i ofega les ambicions dels erudits. Una consulta ràpida en un cercador d'internet ens ofereix un número de pàgines impressionant que no para d'augmentar dia rere dia. Per exemple, el cercador Google us mostrarà al voltant de 127.000 entrades en català, 8.220.000 en castellà i més de 90.800.000 en anglès.

El número d'articles, llibres, pel·lícules, fotografies, obres d'art, documents i objectes que han generat les guerres podria omplir amb facilitat milers de museus, biblioteques i magatzems industrials. El monstre de la guerra sembla inesgotable i insaciable i malgrat els esforços de milers de persones i institucions de tots els països, les guerres són avui dia una realitat viva i amb una salut de ferro.

Conscients de la l'amplitud del fenomen hem volgut entrar en aquest laberint d'infinites portes a través d'una selecció d'obres d'artistes i cites d'escriptors. A partir de sis testimonis literaris sobre la primera guerra mundial, la guerra civil espanyola i la segona guerra mundial, us proposem una lectura per etapes

del desenvolupament d'una "guerra convencional", des de la declaració de les hostilitats fins a la signatura de l'armistici, i al mateix temps us suggerim una sèrie de temes i preguntes per continuar reflexionant sobre el fenomen de la guerra des de la nostra perspectiva contemporània.

Els apartats finals del quadern estan orientats a estimular un treball d'investigació i recerca personal, que pugui obrir-se al diàleg i l'intercanvi d'informació i opinions amb els altres. En aquest sentit hem volgut estimular la recerca de connexions amb diferents manifestacions culturals i socials relacionades amb la guerra; cinema, art, literatura, mitjans de comunicació... Per facilitar aquest treball d'exploració i diàleg hem fet una acurada selecció bibliogràfica i documental.

Finalment i per acabar us volem informar que amb la voluntat de continuar ampliant i millorant les possibilitats d'ús extern de les exposicions i dels materials generats pel CCCB, hem creat a la pàgina Web del Centre, <http://www.cccb.org/cat/cccb.html> una versió electrònica del dossier de treball amb més recursos (textos, imatges, links...) i amb noves propostes i idees.

José María Rosa y María Bleda, Camps de Baileń, año 1808, 1995.
Col·lecció dels artistes

Paraules d'escriptor

1. Declaració de guerra i primeres reaccions

“Però després van venir els últims dies crítics de juliol i, cada hora, una notícia contradeia l'altra; els telegrams de l'emperador Guillem al tsar i del tsar a l'emperador Guillem, la declaració de guerra d'Àustria a Sèrbia, l'assassinat de Jaurès. La sensació era que ara anava de debò. Tot d'un plegat es va aixecar un vent fred de por per la platja i la va escombrar fins a deixar-la buida. La gent, a milers, va deixar els hotels, va prendre els trens per assalt; fins i tot els de més bona fe es van afanyar a fer la maleta. Jo també; tan bon punt vaig sentir la notícia de la declaració de guerra dels austríacs, vaig assegurar-me un bitllet, i la veritat és que vaig tallar just...”

L'endemà al matí era a Àustria! A totes les estacions havien enganxat cartells anunciant la mobilització general. Els trens s'omplien de reclutes acabats d'allistar, onejaven les banderes, retronjava la música i a Viena vaig trobar tota la ciutat immersa en un deliri. El primer espant de la guerra que ningú no volia, ni la gent ni el govern, aquella guerra amb què els diplomàtics havien jugat i faronejat i que, després, barroers, se'ls havia esmunyit de les mans sense voler, s'havia convertit en un sobtat entusiasme. Es formaven manifestacions als carrers, tot d'una flamejaven banderes i se sentien bandes de música per tot arreu, els reclutes desfilaven triomfants, amb els rostres il·luminats, perquè la gent els victorejava, a ells, els petits homes de cada dia, en qui ningú no s'havia fixat mai i a qui ningú no havia homenatjat mai.”

Stefan Zweig. *El món d'ahir. Memòries d'un Europeu.* Quaderns Crema. Barcelona, 2001. Pàgs. 275 i 277

2. Mobilització i primers enfrontaments

“Habíamos abandonado las aulas de las universidades, los pupitres de las escuelas, los tableros de los talleres, y en unas breves semanas de instrucción nos habían fusionado hasta hacer de nosotros un único cuerpo, grande y henchido de entusiasmo. Crecidos en una era de seguridad, sentíamos todos un anhelo de cosas insólitas, de peligro grande. Y entonces la guerra nos había arrebatado como una borrachera. Habíamos partido hacia el frente bajo una lluvia de flores, en una embriagada atmósfera de rosas y sangre...”

Nuestro primer día de guerra no acabaría sin dejar en nosotros una impresión decisiva. Estábamos sentados desayunando en el edificio de la escuela, que era el alojamiento que nos habían asignado. De pronto retumbaron sordamente cerca de allí, como truenos, varios golpes seguidos; a la vez salían corriendo de todas las casas soldados que se precipitaban hacia la entrada de la aldea...”

Con una sensación peculiarmente opresiva de estar viendo algo irreal se quedaron fijos mis ojos en una figura humana cubierta de sangre, de cuyo cuerpo pendía suelta una pierna doblada de un modo extraño, y que no cesaba de lanzar alaridos de “isocorro!”, cual si la muerte súbita continuara apretándole la garganta...”

¿Qué era lo que estaba sucediendo? La Guerra había enseñado sus garras y se había quitado la máscara amable.”

Ernst Jünger, *Tempestades de acero.* Tusquets editores. Barcelona, 1998. Pàg. 5-7

Molts artistes joves, representants destacats dels moviments d'avantguarda de principis segle XX, van deixar constància de les seves opinions sobre la guerra. Llegeix i compara les seves declaracions:

“El estallido de la guerra me mostró que las masas, que desfilaban con entusiasmo por la calle sugestionadas por la prensa y la pompa militar, no tenían voluntad. Estaban dominadas por la voluntad de los estadistas y los generales.”

George Grosz

“Piojos, ratas, alambradas, pulgas, granadas, bombas, trincheras, cadáveres, sangre, aguardiente, ratones, gatos, gases, cañones, inmundicia, balas, morteros, fuego, acero ieso es la guerra! ¡Todo obra del diablo!”

Otto Dix

“Sigo pensando lo mismo sobre la guerra. Simplemente me parece débil y estéril considerarla algo ordinario y estúpido.”

Franz Marc

“Esta mañana temprano estuve en el polvoriento y grisáceo frente y vi cosas incandescentes y transformadas por hechizo. Negro ardiente, como un violeta grisáceo dorado a un ocre de barro devastado, y un cielo pálido y polvoriento, y hombres desnudos y medio desnudos con armas y vendas. Todo disolviéndose...”

Para mí la guerra es un milagro, si bien un milagro bastante incómodo. Esto es alimento para mi arte.”

Max Beckmann

Visions d'artista

Christopher Richard Wynne Nevinson *Explosió d'un obús*, 1915 Tate Gallery, Londres

George Grosz *Dibuix núm. 4-157-1*, 1936 George Grosz Estate, Capri

---

Stefan Zweig descriu en les seves memòries la confusió i els sentiments contradictoris que es van viure els dies previs i posteriors a l'inici de la Gran Guerra. Un altre escriptor, Elias Canetti, que en aquell moment només tenia 9 anys, explica en el primer volum de la seva autobiografia, com va viure aquells dies d'agost i quin va ser l'efecte de la guerra entre els alumnes i professors de la seva escola(*). Aquest escriptors, a diferència d'Ernst Jünger, estaven en contra de la guerra. Compara els tres textos i intenta fer-te una idea de quin era l'ambient social durant les primeres setmanes després de l'inici de la guerra. Com va reaccionar la gent, els joves...

(*). La llengua salvada. Ed. Proa. Barcelona, 2001. Aquest text també el podràs trobar amb més materials i referències a la pàgina Web del CCCB.

Si ara mires les imatges de les obres de Nevinson i George Grosz quina impressió et produeixen. Quina visió diries que donen de la guerra? Què destacaries d'aquestes imatges?

Paraules d'escriptor

3. El front i la primera línia

“Per damunt de tots els episodis que ens afligeixen, sentim l'orgull infinit d'ésser la generació escollida per a precipitar un procés històric important, no tan sols per al nostre poble, sinó per a tots els pobles d'Europa. Ens agrada de pensar que el món té la vista fixa en nosaltres i que ocupem un lloc preferent dins l'actualitat mundial. Que totes les nacions que estimen la llibertat donen el valor que té al que estem fent i que ens admiren com una raça superior, perquè sostenim ardidament la lluita que elles tenen por de plantejar...”

L'artilleria enemiga ha començat la jornada, i bombardeja el front. Sentim els obusos com passen per damunt nostre, ratllant el cel amb un soroll de glaç que es trenca, de carn fina que s'esquinça. Podem seguir tan bé la trajectòria d'aquest brunzit, que ens fa l'efecte que, si obriem ben bé els ulls, podríem veure la taca fosca del projectil.

Els de l'altra banda s'agiten. Sobre Villaespesa, cap a Terol, veiem nou trimotors enemics, protegits per un gran nombre de caces. És possible que encara quedi a Terol alguna paret sencera, i això els deu causar molèstia...

Més avall del lloc on ens trobem nosaltres, el paisatge queda dividit per una ratlla horitzontal de punts foscos que viuen i es mouen. És la primera línia; al seu davant, tota la terra que veiem encara la dominen els feixistes.”

Pere Calders, *Obres completes*. Vol. IV. Unitats de xoc. Ed. 62. Barcelona, 1988. Pàg. 107, 112 i 113

4. La ciutat. Bombardejos i fugida

“Aquells últims dies de gener del 1939, només es veien pels cafès i oficines les cares llargues dels més de quaranta anys que havien estat mobilitzats i, pels carrers, gent que corria com a bèsties acorralades: feia tres dies que, dia i nit, la ciutat era bombardejada cada mitja hora.

La meva desesperació era infinita. La intensa preocupació per haver-me de presentar el dia 30 s'aliava al pànic insuperable de les bombes. El diumenge dia 22 ja no em vaig moure del Terminus. Només mitja hora per anar a dinar a can Pastor (el barman Tommy), que, tan o més esverat que jo, ho abandonava tot per a córrer al refugi...

El dimarts al matí, m'emporto en una maleta i un farcell el més elemental. Em deixo les llibretes i els meus articles, gest del qual m'havia de penedir llargament. Comiat dramàtic: “Abans de morir, em va dir que no ens deixéssim”, diu plorant la Ramona. Però no hi ha altre remei que deixar-nos.

A Cultura, ambient patètic. Van bombardejant. M'assabento que han tocat la Rambla. Tota la banda del Liceu. I el carrer del Vidre. Va venint gent: Benguerel, Maseras, Roure i senyora, els Murià, Francès, Bransuela, l'espera es fa insuportable... I ens enfilem al camió. Tristesa dels uns. Optimisme meu. No veig res. No penso res. Només l'alegria incontrolada d'abandonar a la fi tot allò... Quilòmetres i més quilòmetres per una carretera inacabable que aviat es fa intransitable degut a l'excés de vehicles. La nostra preocupació és evitar la formació de caravana per a no cridar l'atenció dels avions. Aquests no tarden a presentar-se. Baixem esporuguits del camió. Ens estirem al camp. Se senten unes detonacions llunyanes. Moment de pànic.”

Sebastià Gasch, *Etapas d'una nova vida. Diari d'un exili*. Quaderns Crema. Barcelona, 2002. Pàg. 5-7

Visions d'artista

Imatge superior: **Krivonógov P.A.** *Cap a les fronteres de Rumania*, 1944 Central Armed Forces Museum, Moscou

Imatge dreta: **Henry Moore** *Estudi per a la perspectiva del refugi del metro*, 1940-1941 The Henry Moore Foundation, Gran Bretanya

Els textos de Pere Calders i Sebastià Gasch reflecteixen dos moments de la guerra civil espanyola. Calders descriu la primera línia de batalla i Gasch la ciutat de Barcelona bombardejada pels avions del bàndol franquista. Els sentiments i les preocupacions de l'un i l'altre són molt diferents. Compara els textos i comenta els sentiments que transmeten.

Ara observa les reproduccions de les obres de Krivongov i Henry Moore. Descriu el que veus i anota les impressions que et produeixen. Imagina que podrien pensar o sentir els personatges que apareixen en l'obra de Krivongov i en l'obra de Moore. Són dos situacions diferents però igualment dramàtiques. Per què? Et recorden altres imatges actuals que hagi vist als mitjans de comunicació?

Paraules d'escriptor

5. Final i retorn a casa

A principis de gener de 1945, sota la pressió de l'Exèrcit Roig ja a prop, els alemanys havien evacuat a corre-cuita la conca minera silesiana. Mentre que en altres llocs, en condicions anàlogues, no havien dubtat a destruir amb el foc i les armes els Lager juntament amb els seus ocupants, al districte d'Auschwitz van procedir d'una altra manera: ordres superiors (segons sembla dictades personalment per Hitler) imposaven de "salvar", costés el que costés, tot home apte per treballar. Per això tots els presoners sans van ser evacuats, en condicions espantoses, a Buchenwald i Mauthausen, mentre els malalts van ser abandonats a la seva sort. Per diversos indicis és plausible deduir la inicial intenció alemanya de no deixar als camps de concentració cap home viu; però un violent atac aeri nocturn, i la rapidesa de l'avanç rus, van induir els alemanys a canviar de pensament, i a fugir deixant incomplet el seu deure i la seva obra...

Vaig arribar a Torí el 19 d'octubre, després de trenta-cinc dies de viatge: la casa encara hi era, tots els familiars vivien, ningú no m'esperava. Jo estava inflat, barbut i espellifat, i va costar que em reconeguessin. Vaig retrobar els amics plens de vida, l'escalf de la taula segura, la concreció de la feina de cada dia, l'alegria alliberadora d'explicar. Vaig retrobar un llit ample i net, que a la nit (instant de terror) va cedir amb suavitat sota el meu pes. Però fins molts mesos després no va desaparèixer en mi el costum de caminar amb la mirada fixa a terra, com buscant-hi alguna cosa per menjar o per embutxacar-me de seguida i vendre per pa; i no ha deixat de visitar-me, a intervals ara freqüents, ara rars, un somni ple d'espant.

Primo Levi, *La treva*. Ed. 62. Barcelona, 1997. Pàg. 7, 234 i 235

6. Eufòria, derrota i memòria

"¡Qué amargura se siente cuando el júbilo de todo el mundo está directamente relacionado con la derrota, con la más profunda humillación del propio país! ¡Cómo se ve aquí, una vez más, el terrible abismo que se había abierto entre Alemania, el país de nuestros padres y maestros, y el mundo civilizado! Ya resuenan las campanas de la victoria, de la paz, ya tintinean vasos y copas, por doquier se dan abrazos y se intercambian felicitaciones..."

Vencer a Alemania, la única potencia que había preparado la guerra con perfecta minuciosidad, fue una tarea de gigantes aun tratándose de una guerra con dos frentes. El ejército del Reich se plantó a las puertas de Moscú y en la frontera con Egipto. El continente europeo estuvo durante mucho tiempo bajo dominio alemán. A primera vista, no había ninguna posibilidad, ningún terreno ni punto de partida propicios para domeñar a esta potencia tan bien atrincherada. El avance ruso desde Stalingrado hasta Berlín, y el desembarco, completamente nuevo en la historia de la guerra, y que parecía imposible, de los anglosajones en Francia el 6 de junio de 1944 y su posterior avance hacia el Elba, fueron auténticas gestas desde el punto de vista técnico-militar, a las que el arte bélico alemán no ha podido responder apenas con algo parecido. Alemania ha sido vencida con todas las de la ley, si bien con un número de víctimas terrible..."

Thomas Mann, *Oíd, Alemanes...* Discursos radiofónicos contra Hitler. Ediciones Península. Barcelona, 2004. Pàg. 246 i 248

Visions d'artista

Amb els textos de Stefan Zweig i Ernst Jünger ens hem apropiat a la declaració de guerra i a les mobilitzacions que van tenir lloc l'estiu de 1914. Amb Calders i Gasch hem fet una ràpida ullada a la situació dels soldats i els civils en un moment crític de la guerra espanyola. Els textos de Primo Levi i Thomas Mann ens ofereixen una altra aproximació al fenomen de la guerra. Són imatges i reflexions sobre el final de la segona guerra mundial. Levi descriu la fugida dels alemanys del camp de concentració d'Auschwitz i ens parla de la seva arribada, "després de trenta-cinc dies de viatge" a Torí. Thomas Mann, que havia fugit als Estats Units, escriu sobre la derrota dels alemanys, la victòria dels aliats i els sentiments que tot això li produeix. Els dos textos donem peu a plantejar-se una pregunta, ¿La signatura de l'armistici significa realment el final d'una guerra? Què em penses?

Describeu el dibuix de Otto Dix i anota quina impressió et produeix? Compara aquestes impressions amb el titular del diari. Creus que el personatge de l'obra de Dix podrà oblidar mai l'experiència de la guerra? Aquestes imatges, com les de Krivongov i Moore, potser et recorden imatges més recents. Busca alguns exemples que reflecteixin situacions semblants.

imatge superior: *La guerra ha terminado*, Ed. La Prens, 15 d'agost de 1945 Col·lecció Josep Bosch, Ginebra, Suïssa

imatge esquerra: **Otto Dix** *Soldat*, 1918 Galerie Albstadt-Städtische Kunstsammlungen, Albstadt

Temes de reflexió

La guerra en l'actualitat.

Els diferents testimonis que hem pogut llegir a la primera part del Quadern de treball ens permeten visualitzar episodis significatius d'una "guerra convencional"; la declaració de guerra, les mobilitzacions, la lluita al front, els bombardejos,... De fet, com les anelles d'una cadena, veiem que els textos, a pesar de les diferències històriques, defineixen un argument coherent; les etapes d'una guerra amb un perfil definit. Però no sempre les coses han estat així de clares i en l'actualitat, més que mai, el fenomen de la guerra és confús i endimoniadament complex.

Encara que la realitat mostra que no hi ha dos guerres iguals, tampoc no podem negar l'existència d'algunes similituds entre elles. Et proposem que comparis a grans trets l'actual guerra d'Iraq amb la segona guerra mundial. Intenta assenyalar algunes diferències i també les similituds i explica, des del teu punt de vista, quins són els canvis més significatius.

D'altra banda sempre hi ha hagut defensors i detractors de les guerres i això també es veu reflectit en els testimonis que hem recollit al quadern. Com has pogut llegir, l'experiència de la guerra està carregada de sentiments i vivències molt variades i sovint contradictòries.

Al si de la nostra societat també podem trobar molts exemples d'aquesta relació problemàtica amb la guerra. Us proposem que busqueu exemples, cinema, jocs, mitjans de comunicació, literatura, còmic, internet... en els quals la visió de la guerra no sigui fonamentalment negativa i d'altres en els quals sí que ho sigui. A partir d'aquesta documentació feu un debat en el què es posin de relleu els aspectes positius i negatius, i les vostres opinions sobre ells.

Fiel Dos Santos *Ocell que vol sobreviure*,
c.2000 Royal Armouries Museum

Treball de recerca en grup

La guerra en la cultura contemporània

La guerra, com mostra clarament l'exposició, és un fenomen complex que genera productes de tot tipus i provoca reflexions molt diverses. Des del passat més llunyà fins ara mateix, els conflictes, la lluita violenta i la guerra han estat grans protagonistes de la vida d'incomptables persones. D'una manera o d'altra, totes les societats i els seus individus s'han vist afectats per la guerra, i una part destacada de les cultures d'arreu del món estan amarades d'aquesta presència i de les seves manifestacions més directes.

En la cultura contemporània com és prou evident la guerra continua tenint una influència molt destacada i la seva realitat s'imposa amb una crueltat esgarrifosa. Les xifres són, malgrat la seva anònima fredor, eloqüents. Entre l'any 1945 i el 2003 segons el Center for Systemic Peace van morir més de 23 milions de persones i no hi ha hagut un sol any, al llarg del segle XX, sense una guerra més o menys destructiva.

Us proposem a partir dels exemples materials i dels temes exposats a En guerra que busqueu noves referències lligades a la guerra en la seva expressió més actual. De quines maneres la guerra es fa present en la nostra vida quotidiana i quins productes "culturals" està generant ara mateix. A partir d'aquesta recerca valora quins són els aspectes de la guerra que incideixen de manera més intensa en l'espai social i formula la teva opinió personal sobre les repercussions que té això.

Peter Turnley *Nen amb un fusell de joguina*, Gaza 1993
Corbis / Cover Barcelona

Si voleu que el material trobat i les vostres conclusions tinguin una major difusió ens podeu fer arribar el vostre treball a la direcció electrònica seducatiu@cccb.org on podran ser consultades per altres interessats.

Bibliografia

Bibliografia de llibres citats al quadern

Stefan Zweig, *El món d'ahir. Memòries d'un Europeu*. Quaderns Crema. Barcelona, 2001.

Ernst Jünger, *Tempestades de acero*. Tusquets editores. Barcelona, 1998.

Pere Calders. *Obres completes. Vol. IV. Unitats de xoc*. Ed. 62. Barcelona, 1988.

Sebastià Gasch, *Etapas d'una nova vida. Diari d'un exili*. Quaderns Crema. Barcelona, 2002.

Primo Levi, *La treva*. Ed. 62. Barcelona, 1997.

Thomas Mann, *Oíd, Alemanes... Discursos radiofónicos contra Hitler*. Ediciones Península. Barcelona, 2004.

Elias Canetti, *La llengua salvada*. Ed. Proa. Barcelona, 2001

Bibliografia recomanada

Argullol, R. (2003), *Manifiesto contra la servidumbre: Escritos frente a la guerra*. Barcelona, Destino.

Baudrillard, J. (1991), *La Guerra del Golfo no ha tenido lugar*. Barcelona, Anagrama.

Dagen, P. (1996), *Le silence des peintres: Les artistes face à la Grande Guerre*. Paris, Fayard.

Fussell, P. (2003), *Tiempo de guerra*. Madrid, Turner.

Glucksmann, A. (1969), *El discurso de la guerra*. Barcelona, Anagrama.

Ignatieff, M. (1999), *El honor del guerrero*. Madrid, Taurus.

Jaar, A. (1998), *Hágase la luz. Proyecto Ruanda 1994-1998*. Barcelona, Actar.

Kaldor, M. (2001), *Las nuevas guerras: violencia organizada en la era global*. Barcelona, Tusquets.

Kolko, G. (2003), *¿Otro siglo de guerras?* Barcelona, Paidós.

Leguineche, M. and G. Sánchez, Eds. (2001), *Los ojos de la guerra*. Barcelona, Plaza & Janés.

Lindqvist, S. (2002), *Historia de los bombardeos*. Madrid, Turner.

Ramonet, I. (2002), *Guerras del siglo XXI. Nuevos miedos, nuevas amenazas*. Barcelona, Mondadori.

Sontag, S. (2003), *Ante el dolor de los demás*. Madrid, Alfaguara.

Tobeña, A. (2003), *Anatomía de la agresividad humana: De la violencia infantil al belicismo*. Barcelona, Debolsillo.

Walzer, M. (2001), *Guerras justas e injustas*. Barcelona, Paidós.

Servei Educatiu del CCCB

**Per a qualsevol consulta:
e-mail Seducatiu@cccb.org o bé a la
web www.bcn.es/imeb/program.htm**

Centre de Documentació:

El CCCB té un centre de documentació que posa a disposició del professorat i els alumnes que ho sol·licitin documentació sobre les exposicions, alhora que ofereix una biblioteca especialitzada en espai públic i temes urbans. Al Centre de Documentació podreu trobar els quaderns educatius realitzats en anteriors exposicions i els catàlegs citats a la bibliografia.